

ORTAÇAĞDA ALMAN ŞEHİRLERİNİN DOĞUŞU, HUKUKİ VE ANAYASAL YAPILARI

Professor Dr. G. DILCHER

Çeviren : Doç. Dr. Ahmet MUMCU

Bugün, «şehir»siz bir yaşantı düşünülemez. Sanayi ve Ticarî etkinliğin merkezleri şehirlerdedir. Ayrıca kültürel hayat da şehir tarafından yaratılmıştır : Tiyatrolar, Konserler, Kitapçılar, Üniversiteler şehirlerde bulunurlar. Doğaldır ki çağımızın pek çok problemi de nüfusun şehirlerde büyük ölçüde yoğunlaşmasından çıkmaktadır.

Bu nedenlerle, şehirlerin nasıl doğup geliştiğini araştırmak tarihinin önemli bir isteğidir; böylece bugünkü modern kültürümüzün temellerinin de anlaşılması mümkün olabilir. Yurdunuz Türkiye şehrsel gelişmeye elverişli topraklar ile birlikte eski bir şehir kültürünün beşiklerindedir. Türkiye, Hitit, Yunan, Roma, Bizans ve Osmanlı şehirlerinin gelişmesine, böylece pek çeşitli ve karakteristik şehir kültürlerine tanık olmuştur. Yurdum Almanya ise yalnız Roma şehir kültürü etkisi altında kalmıştı. Fakat bundan sonra Ortaçağdaki genel Avrupa kültürünün gelişmesiyle —yani M. S. 12-16 yüzyıllar arası— Almanyada kendine çok özgü bir burjuva şehir kültürünün doğup büyüdüğünü görüyoruz. Bu gelişme, pek çok bakımlardan, burjuvazinin daha da güçlenmesine ve böylece 18/19 ncü yıllarda en parlak noktasına varan burjuva kültürüne temel olmuştur. Bu gelişim, günümüzün modern kültürünü doğurdu. Modern Türk Devletini kurucusu Kemal Atatürk, çok eski şehir kültürüne sahip bu ülkeyi, yukarıda belirttiğimiz modernleşmeye açtı. Böylece, sanırım ki, eğer ben sizlere Ortaçağ Alman şehirleri tarihinden söz edersem, herhalde yabancı bir konuyla karşı karşıya kalmış sayılmazsınız. Bu, bir Orta-Avrupalı için de böyledir. O da pek çeşitli kültür derecelerine ait türlü şehirlerin incelenmesiyle, kendi şehir kültürüne katkılar geleceğini bilir.

O halde bugün Almanya sınırları içinde kalan toprakların eski tarihine bir göz atalım.¹

Orta ve Batı Avrupanın şehirsel gelişmesinde Roma Egemenliğinin önemli bir rolü olmalıdır. Çünkü Romalılar yalnız tüm Akdeniz bölgesinde değil, gittikleri her yerde yaratıcı bir şehir kültürüne sahiptiler. Bu nedenle, ilk kez, Roma bölgeleri ile, yalnız germen etkisi altında kalan yerleri birbirinden ayırmalıyız.

İlk önce, vaktiyle Romalılarca yönetilen ülkelere bir göz atalım. Romalılar ferhettikleri ülkeleri şehirlerden yönetmeğe alışmışlardı. Böylece Milattan sonraki ilk yüzyılda, Romalıların egemenliği altında bulunan bölgelerde, özellikle Ren ve Tuna nehirleri dolaylarında bir bölümü pek gelişkin şehirler görüyoruz. Bu şehirlerde önemli ticaret ve sanat etkinliği vardı — camcılık, çömlekçilik, metal işleri, sanat ederleri — gibi. Bu şehir tacirleri doğuya ve Baltık bölgesine kadar kuzeye gidip gelirler ve ticaret yaparlardı.

Ancak M. S. 4-5. nci yüzyıllarda Roma Evrensel Devletinin dağıldığını ve kavimler göçünün başladığını görüyoruz. Germen kavimleri güneye ve batıya yayılıyorlar. Bunların arasında Franklar Renden girip Galya'ya kadar geliyorlar. Frank kiralığının temelleri üzerinde büyük Karl M. S. 800 dolaylarında batı'da bir imparatorluk kuruyor. Fakat böylece artık Ortaçağa da girmiş bulunuyoruz : Şu durumda şöyle bir sorunun sorulması gerekli : Roma şehirciliğinin temel unsurları, kavimler göçüne rağmen ayakta kalabilmişler midir? ve böylece Ortaçağ şehir gelişmesine esas olabilmişler midir?

Bu soruyu cevaplandırmadan önce, Germen kavimlerinin şehire karşı tutumlarını kısaca açıklamak gerekmektedir. Romalı yazarlar oybirliği ile şunları söylüyorlar : Germenler şehir bilmezlerdi. Onların tanıdığı şey yalnız savaş zamanlarında savunma amaçları için kullanılan, müstahkem ufak sığınaklardı. Germen insanı şehir hayatının dar ve sıkıcı biçiminden pek hoşlanmazdı da. Germen soyluları, fethettikleri Roma bölgelerinde şehirlerde oturmazlar, şehir dışı kırsal topraklarda saray kurarlardı. Kuzey ve Baltık de-

¹ Bu bilgiler aşağı yukarı yirmi yıl kadar önce şehirlerin doğuşları konusundaki araştırmaların sonuçlarını derleyen şu iki esere dayanmaktadır : Hans PLANITZ : Die deutsche Stadt im Mittel alter, von der Romerzeit bis zu den Zunft Kämpfen. Graz - Köln 1952, 2. Aufl. 1965; Edith ENNEN : Frühgeschichte der europäischen Stadt, Bonn 1953; ayrıca bk. : Özellikle Walter, SCHLESINGER : Burg und Stadt, in Schlesinger, Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte, Bd. 2, 1963, s. 92 ff.

nizleri bölgesinde Roma İmparatorluğunun yıkılmasından sonra ticarî hayata egemen olan Frisler ve Vikingler özellikle pek ilginç bir yerleşme merkezi tipi ortaya çıkardılar : Tacirlerin oluşturduğu ufacık bir merkez. O devrin tacirleri gezginciydiler; gemiler ve keranlarla pek değerli eşyaları uzak mesafelere götürüp getirirlerdi. Kış mevsimini geçirmek, trampa işleri ya da depolama işlerini yapmak amaçlarıyla, bu tacirler, biraz tahkim edilmiş minik yerleşme merkezleri kurdular. Mamafih bu ticarî merkezler bir süre sonra kayboldular.

Şimdi de M. S. 500-900 yılları arasında Franklar ülkesindeki duruma bir göz atalım. Burada kurulan germen imparatorluğu, şehir esası üzerinde organize edilmemişti; soylu büyük toprak sahiplerince düzenlenmiş bir devletti; yani bu topluluğa, genellikle bir feodal yapıya sahipti diyebiliriz.

Ancak bu devlet içinde Romadan gelen antik bir kurum da vardı : Hıristiyan Kilisesi. Roma İmparatorluğu devrini tamamlamak üzere iken, Hıristiyanlık Galya'ya, Batı ve Güney Almanya'ya yerleşmeğe başlamıştı. Franklar Roma-Katolik inancına girerek eski dinlerini attular. Kilisenin merkezi ise şehir kültürleri kavimler göçü ile yok edilmemiş bir bölgede idi. Yani Akdeniz bölgesindeki Roma'da. Bu nedenle kilise için piskopos ve kardinallerin bir şehirde oturup görevlerini yapmaları çok doğaldı; bu ilke Franklar imparatorluğunda da uygulandı. Bu nedenle eskiden beri dinsel merkezler olan Roma şehirleri merovenjler ve karolenjler devrinde de piskoposluk yerleri olarak önemlerini korudular. Piskoposlar ise dinsel yönetimleri dolayısı ile etraflarına yazı kültürünün elemanlarını topladılar — o zamanlar yalnız din adamları okuyup yazma bilirlerdi —. Yazı kültürünün bu merkezlerde yoğunlaşması, sözü geçen şehirlerin önemlerini yitirmelerine engel oldu. Büyük Karl zamanı yeni bir hareket getirdi. Devletin doğu sınırlarında bulunan kavimlerin, özellikle Saksonların, imparatorluğun egemenliği altına girmeleri ve Hıristiyanlaşmaları, sayısız kiral saraylarının ve piskoposluk merkezlerinin kurulması sonucunu doğurdu. Bu gelişme devleti canlandırdı ve sağlaştırdı; Kuzey İtalya da devletin ülkesine ait olduğundan, Güney ile Kuzey arasındaki ilişkiler arttı ve ticarî etkinlik yeniden hızlandı. Böylece ya müstahkem mevkiilerin olduğu yerlerde, onların koruyuculuğu altında veya ırmak kıyılarında ya da ticarî bakımlardan elverişli başka yerlerde tacirlerle dolu yerleşme merkezleri sık sık görülmeye başlandı. Bu merkezler Kuzey Almancasında «wik» ekiyle ifade edildi ki bugün Schleswig veya Braunschweig (Bounswig) gibi şehir adları halâ

yaşamaktadır. Müstahkem mevkilerin etrafında gelişen şehirler ise Hamburg, Augsburg, Rogensburg gibi adlar altında yaşamaktadır (Burg, kale, hisar demektir).

Bu gelişmeyi Büyük Karolun ardgelenleri devrinde, tekrar bir çöküş izler. Mamafih Ottonlar ve Salirler zamanında, yani M. S. 10 ve 11. ci yüzyıllarda İmparatorların İtalya seferleri ve canlı bir kültürel ve dinsel hayat sayesinde, ticaret yeni baştan büyük bir önem kazandı. Böylece, kaleler önünde kurulmuş ticaret şehirlerinde yavaş yavaş refah sahibi, bilinçli, dünyayı tanıyan bir tacir kütlesi oluşmaya başladı. Bu tacirler belirli bir vergi ödeyerek ilk önce tek tek, sonra da kapalı topluluklar halinde Kırılın hukukî koruyuculuğu altına girmeğe başladılar; yaptıkları uzun yolculuklar dolayısı ile bu korunmaya ihtiyaçları vardır. Bu tacirler böylece mercator regis, yani «kırılın taciri» sıfatını takındılar. Kırılın tanıdığı ayrıcalıklarla, bir yerdeki tacirler topluluğu üyelerine hukukî ölçüler içinde eşit biçimde devralındı. Ayrıca onlar, gezici oldukları için, Sippenin pek önemli koruyuculuğundan da yararlanamıyorlardı. Bu nedenle, biribirlerine, meslek dayanışması göstermek üzere andıçtiler ve örgütlendiler. Bu birliklerin benzeri en ilkel Germen kavimlerinde bulunduğu için, örgütleşmede fazla yabancılık çekmediler.

Bu zamanda, yani 11. nci yüzyılın ortalarına kadar, bir yerleşme merkezinin iki ayrı topluluktan oluştuğuna da dikkati çekmek gerektir: Bir yanda kalenin içindeki topluluk, öte yanda tacirlerin topluluğu. Kalenin içinde ya piskopos veya bey, prens egemenliğini sürdürürdü. Kale içinin halkı pek çeşitli hukukî bağlarla sarılmışlardı. Onların çok ufak bir bölümü özgürdü. Çoğunluğu köleler ya da özgürlere bağlı olan yarı köleler oluştururdu. Özellikle el sanatlarıyla uğraşanlar, şehir beyine sıkı sıkıya bağlıydılar; çünkü mallarını onun için yaparlardı. Tacirler topluluğu ise, kendi yerlerinde kırılın dolaysız, yakın koruyuculuğu altında, tam özgür kişilerden oluşmuştu. Bunlar ayrıca örgütlenip biribirlerine de bağlanmışlardı.

Ortaçağ şehir tarihinin en önemli devresi 11. nci yüzyıl sonunda başlar ve 12. nci yüzyılda sürer. Bu devrede, şehir yerlisi bir topluluk (cemaat) oluşmuş, böylece hukukî anlamda şehir ortaya çıkmıştır. Acaba, bu devrede böylesine önemli gelişmeyi sağlayan sebepler nelerdir?

İlkönce devrin büyük siyasal olayına kısaca göz atalım. 11. nci yüzyılın 2. nci yarısı, İmparator ile Papa arasında büyük çe-

kişme ile geçmiştir. Der Investitursfreit, yani, yüksek rutbeli din adamlarını Papa mı yoksa İmparator mu atayacaktır? Bu çekişme piskoposların imparator karşısında daha serbest kalması ile sonuçlandı. Bu sayede, din adamları, gelişmeye başlayan feodal devlet içinde pek önemli dünyasal yetkiler de elde ettiler. Bu, kendilerinin şehirdeki egemen durumlarını daha da sağlamlaştırdı.

İktisadî alanda, el sanatları etkinliğinin durmadan geliştiğini gözlemekteyiz. Her ufak topluluğun kendi içine kapanık yaşaması, kendi ihtiyaçlarını kendi görmesi esasına dayanan usulden gitgide uzaklaşmaya başlandı. Daha yüksek bir yaşama düzeyine erişmek için gerekli mallara talep fazlalaştı —bunda İtalya'ya Akdeniz uygarlığını tanımının da rolü olmuştur—. Bu nedenle, bir değiş-tokuş merkezi olarak pazar'ın önemi arttı. Yerleşme biçimi de değişti. Eski basit alış-veriş caddesinin yerini geniş pazar alanı almaya başladı. Hukukî bakımdan, özellikle dış mallara açık pazarlardaki ticaret özgürlüğü önemlidir. Bu özgürlük, yabancılara da tanınmıştı.

Anlaşıyor ki, piskoposların bir «şehir beyi» olarak durumlarını sağlamlaştırma girişimleri ve eğilimleri, iktisadî ve sosyal gelişime ters düşmek zorundaydı. Zira, zengin ve siyasal deneylere sahip bir tacirler topluluğu, kendilerine katılıp yükselmeye başlayan el-sanatçıları ile daha da güçlenmiş olarak, şehrin siyasal yönetiminde pay olmak zorunda idi ve bunu isteyecekti. Sonuçta uzlaşma oldu. Ren boyundaki büyük şehirlerde, özellikle Köln'de şehir halkı, tacirler ve el-sanatçıları, and esasına dayanan cemaatin (topluluğun) piskoposça tanınması uğrunda savaşa giriştiler. Bu cemaate, şehir bölgesinde oturan herkes, and içip girebilecekti. Böyle bir topluluk şüphesiz haklara sahip ve görevlerle yükümlü duruma gelecekti. Bu topluluk ile biz hukukî alanında şehrin kurulduğunu görüyoruz.

Bu şehir topluluğu hukukî bir niteliğe nasıl büründü? Bu gelişme nasıl oldu? Bu konularda pek çok araştırma yapılmıştır ama, sorun henüz çözümlenememiştir. Bu oluştta türlü etkenlerin katkısı vardır. Tacirlerin örgütlerinden söz etmiştik. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir: Şehir bölgesi, aynı zamanda tek bir yargı alanı idi; mahkeme başkanı da piskopostu. Eskiden, silâh taşıyabilecek her özgür, mahkeme üyesi olmak zorundaydı. Bu yolla, tüm vatandaşların katıldığı siyasal bir meclis oluştu. Ufak köy toplulukları ve küçük papazların bu bölgelerdeki yeri, şehirlerdeki sözü geçen siyasal gelişmeye örneklik etmiş sayılabilirler. İspanya ve İtalya gibi uzak ülkeleri gören tacirlerin de onlardan etkilendikle-

ri düşünülebilir. Zira Güney Avrupada bir yargı alanı olarak şehir hiç bir zaman önemini yitirmedi; bu temel üzerinde gelişen Güney Avrupa şehirleri bazı konularda daha ileriydiler. İtalyan etkisini ilk kez Almanya'nın en güney ucu olan Konstanz Gölü çerçevesindeki şehirlerde görüyoruz. Bütün bu olayların Alman şehirlerinin gelişmesine yardım ettiği söylenebilir. Mamafih vatandaşlar topluluğunun hukukî bakımdan gelişmesi, eski Germen hukuk düşüncesinde bulunan «birlik, birleşme» ilkelerine bağlanabilir.

Şehir vatandaşlarının hukukî yetkilere sahip topluluklar biçiminde örgütlenmelerinin, bey veya piskoposlarla mutlaka bir mücadele sonunda gerçekleştiğini söylemek doğru değildir. Egemenlik hakkına sahip bir kimse çoğu kez kendi bölgesinde gelişmiş ticaret merkezlerinin, yani şehirlerin kurulmasında öz çıkarınının artacağını görmüştür ve bu nedenle şehir sakinlerine bazı hukukî yetkiler tanımakta duraklamamıştır. Böylece, örneğin, Freiburg im Breisgan şehrinin 1120 yılında kuruluşu, Zähringer soyundan gelen bir prensin çabasıyla gerçekleşmiştir. Bu prens, Almanyanın Batı bölgesinden gelen tacirleri, özellikle Köln'lüleri, Freiburg şehrinin kuruluşu için kazanmayı başarmıştır. İlk önce, geleceğin Freiburg vatandaşlarını içine alacak bir topluluğun kurulması öngörüldü ve prens, bu vatandaşların temsilcisi olan 24 gözde tacir ile bir sözleşme imzaladı. Bu sözleşme, şehrin kuruluşunu, dolayısıyla vatandaşların hak ve ayrıcalıklarını düzenliyordu. Bu modelde daha, vatandaş topluluğu oluşurken tacirlerin şehrin yönetimi ve gelişmesi üzerinde egemen bir role sahip oldukları görülüyor. Bu zamanı izleyen devrede, imparatorluğun doğu ülkelerinde aynı modele göre kurulmuş pek çok şehir göze çarpar.

Her biri türlü şehir tipleri gösteren başka örnekler sunmak istemiyoruz. Gelişmede öncülük vasfı taşıyan, gezginci tacirlerin kurduğu şehirlerin hukuken nasıl bağımsız bir duruma geldiğini açıklamakla ortaçağ şehirleri üzerinde bir fikir sahibi olmuş sayılabiliriz.

Şehir burjuvazisi böylece, gelecekteki tarihsel görevlerini, içinde rahatça yerine getireceği biçimi bulmuş oldu. Şehirler, şehir birlikleri biçiminde örgütlendiler ve imparatorlarla prensler arasında siyaset alanına girdiler. Hanse birliği deniz ticaretine egemendi. Gotik sanatı yapıları, burjuvazinin gücüne ve kültürüne en güzel tanıkturlar.

Açıklamalarımızla, şehir gibi karmaşık yapıları bir organizmanın birkaç on yıl içinde ortaya çıkmadığını göstermiş olduk. Pek

çeşitli unsurlar ve etkiler birleşince, yüzyılların akışı içinde ortaçağ şehrini oluşturdu: Antik devirlerden, ilk şehirlerin yaşama düzenleri ve yerleşme merkezi çekirdekleri çıktı. Hıristiyan kilisesi bu mirası korudu ve şehir, kırsal düzenin karşısında üstün bir duruma erişti. Germen ve Ortaçağ hukuk düşüncesiyle şehir bir hukukî biçim aldı. Siyasal, toplumsal, el-sanatları ve teknik gelişmeler de sahneye çıkacaktı. Ancak, bütün bu unsur ve etkilerin hepsi şehir hayatını tam bir olgunluğa kavuşturmak için yeterli değildi: Burjuva sınıfının yaşama biçiminin gelişmesi için gerekli olan öz-sorumluluk duygusunu ona verecek, elverişli bir hukukun bulunması ve bunun gerçekleşmesi için mücadele etmek gerekiyordu.

Bütün bu sayılan unsurlar ve etkiler, bir halk ile sınırlı değildi, tüm Avrupaya egemendi. Böylece, şehrin gelişmesi, hiç bir sınırdan durmayan, Avrupanın tümünü ilgilendiren bir olgudur. Bu gelişmenin merkezi de Sen ve Ren ırmakları arasında kalan Alman-Fransız bölgesidir. Bu bölgede, Germen ve Roma unsurları mutlu sayılacak bir biçimde biraraya geldiler.

Araştırmamız, ortaçağ hukuk anlayışına da bir göz atmamız gereğini hatırlatır. Ortaçağ hukuku, bugünkü gibi merkezî bir gücün aracılığı ile tüm ülke için yaratılmamıştır. Ortaçağ hukuku, eskisi üzerine kurulmuştur. Ancak bu yapı içindeki eski kurumlar yeni sosyal ve siyasal gelişmelerin doğurduğu akışa uydurulmuştur. Ancak bu gelişme, her bir durum için, ayrı biçimde gerçekleşmiştir. Sonunda her şehir hattâ her topluluk kendilerine özgü hukuk statülerine sahip olmuşlardır.

Ortaçağ burjuva şehrinin iç yapısını, önümüzdeki konferansta göreceğiz. Bu konferansta, özellikle, şehirlerin oldukça modern hukuk ve yönetim ilkelerinin, soylu-feodal ilişkilerle düzenlenen kırsal çevrenin karşısında nasıl geliştiği gösterilecektir.

Buraya kadar olan kısımda, Almanya'da şehirlerin nasıl doğup geliştiği, başlangıçta, Roma şehirlerinden başka yerleşme merkezi yokken, M. S. 800-1200 yılları arasında özgür ve gelişkin yepyeni şehir kültürünün ortaya çıktığı açıklanmaya çalışıldı. Ayrıca 12-16. cı yüzyıllar arasında bu kültürün nasıl en olgun duruma geldiğine işaret ettim. Diğer bütün Avrupa ülkelerinde de gelişme hemen hemen aynıdır. Ancak Yeni çağla birlikte, sözü geçen şehir kültürünün ortadan kalktığını görmekteyiz. Zira özgür ortaçağ şehri — ki bu bakımdan antik polis ile karşılaştırılabilir — her an daha yüksek oranda modern Avrupa merkezi devlerinin içinde

erimektedir. Almanya'da bağımsızlığa sahip, merkezi gücü artan kırılların egemen oldukları, mutlakiyetçi devletler, şehirlerin özgürlüklerini yavaş yavaş sınırlamaktadırlar. Ancak, ortaçağ şehrinin modern devlete temel olan birtakım ilkeleri yaşamayı sürdürdü. Bu da, tüm vatandaşların eşitliği üzerinde kurulu Anayasal hukuk devleti ilkesidir. İleri bir sanayi ve teknik gelişmeye, yani tabiata akıcı bir biçimde egemen olmaya dayanan modern devlet, toplumun da açık, bütünsel, akılcı bir hukukla akla uygun biçimde örgütlenmesiyle yaşar. Bütün bu ilkelerin ortaçağ Avrupa şehrinde doğduğunu göstermek istiyorum. Bu ilkelere ayrıca antik Roma hukuku, yani uluslarüstü bir şehir kültürü eklenmiştir. Böylece doğan modern hukuk Boğaziçinden Ren ırmağına, Karadenizden Kuzey denizine kadar uzanmış, dolaylı ya da dolaysız bugünkü pek çok ulusları etkilemiştir. Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere, burada ortaçağ şehrinin bu modern gelişmenin çekirdeğini oluşturan ve kırsal aristokratik-feodal düzen ortamından açıkça ayırılan hukuk ve Anayasa iç yapıları söz konusudur.

Ortaçağ şehrinin hukuk yapısını şu dört unsur ile açıklamayı denemek istiyorum.² Şehrsel barış, şehrsel özgürlük, şehir hukuku ve şehrin örgütsel düzeni. Bu dört ilke de toplumsal dayanışma esasına bağlıdır ve gelişmiş ya da az gelişmiş bir bürokrasi üzerinde kurulmuştur. Burada, aslında birbirine sıkı sıkıya bağlı bu dört ilkeyi ayrı ayrı inceleyeceğiz. Bu da konuyu açık bir biçimde anlamak için gereklidir.

İlkönce şehrsel barışın ne olduğunu görelim. Ortaçağ şehri ortaçağ toplumunun ilk ve tek kapalı barış bölgesidir. «Kapalı» kelimesi ile şu kastedilmektedir: Bu bölgede genellikle yersel, zamansal, objektif ve kişi gurupları itibariyle sınırlanmamış bir barış durumunun bulunması; kan dâvasının, guruplar arası çekişmelerin hakkın kişisel olarak yerine getirilmesinin ise bulunmaması. 12. nci yüzyılda pek çok şehirlerin hukuku bir pay urbis'ten, yani şehrsel barıştan söz etmektedirler. Bu barış herşeyden önce şehir beylerince korunmaktadır. Bunun da temeli, şehir topluluklarından önce var olan eski yersel barışta aranmalıdır. Ancak bu barışın gerçek karakteri ve varlığı, vatandaş topluluğu içindeki kişisel güvenlik isteğinde aranmalıdır. Bu, andiçilerle sağlanan bir barıştır (pax irrat). Böylece bu durumda andiçenler kardeşsel bir ilişki içine sokulmaktadırlar.

² Burada verilen bilgiler kısmen, Göttingen Bilim Akademisinin, Profesör Jon-Kuhn tarafından yönetilen symposium'unda Nisan 1972 de verdiğim konferanstan alınmıştır.

Bu şehrsel barışın oluşması, hukuk alanında da zorunlu değişiklikleri gerektirmektedir. Kişisel kuvvet kullanarak anlaşmazlıkların çözümünü yasaklayan bir topluluk, ortak yaşantının ilkelerini de ortaya koymak, bu ilkelerini çiğnenmesi durumunda gerekli müeyyideleri de getirmelidir. Şehrsel barış emri, bir yargı düzeninin kurulmasını gerektirir ve bu barış, şehir topluluğunda benimsendikçe, yargı gücü de bu topluluk tarafından kullanılır. Sözü geçen barış ayrıca bir şehir anlaşmazlıkların, açık hukuki ölçüler içinde çözümlenmesi gereklidir. Biz bugün bu alan «özel hukuk» deyiimiyle açıklıyoruz. Bu hukukun ihlâli, toplumsal barışı her zaman zedeleyebilir. — Surlar üzerinden şehre bir göz atmak, bu ortaçağ şehrsel barış çabalarının yalnız belirli bir çevreyle sınırlanmadığını gösterir. Böylece bu barışın dikkate çarpan başka tarafları da vardır. Özellikle 12. nci yüzyılın başından beri kırsal barışı da kurma yolundaki eğilimler, barışsal kuralların, ceza hukukunun ve ayrı bir yargı gücünün gelişmesine yol açtı; bu yolla, hacirler ve musevilerin yanı sıra kilise ve kırsal — tarımsal bölgeler de korunma altına girdi. Bu konularda Angermier'in³ «Geç Ortaçağda kırsal ve kırsal Barış» araştırması pek önemlidir. Bu yazar ortaçağ kırsal barışı ile şehir için barışın ve yeni çağdaki devlet çapındaki barışların derin temel ayrılıklarını göstermiştir. Ortaçağın şehir içi barışı, modern devletin içindeki barış gibi objektif bir olgudur; genel eşitlik temeli üstüne kurulmuştur. Bu konuda Max Weber gibi konuşulabilir: Hukuka uygun biçimde kuvvet kullanma tekelleştirilmiştir. Kırsal barış ise 16. nci yüzyıla kadar hukuk yaratıcıları, yani kral ve soylular arasında varolan, kişisel bir barıştır. Bu barış, özel ayrıcalıkları dikkate alan, dereceli, soyluların birbirine meydan okumasını ve onların birbirinden hak almaları kapısını açık bırakır. Böylece — ortaçağ düşüncesine uygun olarak — toplumun genel ve eşit bir barış düzeyine sahip bulunmasını önler. Ortaçağ şehir içi barışı ise bambaşkadır ve modern devlet içi barışına öncelik etmiştir.

Ortaçağ Avrupa şehri için, şehrsel vatandaş özgürlüğü son derece dikkate değen bir özelliktir. Bu özgürlük çift anlamlıdır: Şehrin ve vatandaşların anayasal hukukî statüleri — ki bu ortaçağ anlayışına göre şehirden şehire değişen bir özgürlüktür. Ancak bu özgürlük içinde, vatandaşın hiç bir bağımlı olmamak anlamına gelen kişisel özgürlüğü de vardır. Bu özgürlük, tarih biliminin ünlü bir cümlesiyle pek güzel özetlenir: «Şehir havası ki-

³ Heinz, ANGERMEIER: Königtum und Landfriede im deutschen Spätmittelalter, München 1966.

şiyi özgür kılar». Ancak bu özgürlük, ile özgür olmama arasında, ortaçağ anlayışına göre kesin bir sınır yoktur. Şehrin üst sınıflarının bazıları özgür değildir : Bazı yüksek memurlar, para basımı işleriyle uğraşanlar, şehirbeylerine bağlıdırlar. Küçük tarım şehirlerinin vatandaşlarının beylerle olan ilişkileri, pek çok durumda bağımlılığa yakındır. Mamafih genellikle şu söylenebilir, : 12. nci yüzyılın başlarından beri, şehirlerde oturan vatandaşlar, taşınmaz mallar, miras, vergi ve kişi hakları alanlarında özgürsüzlük durumlarından sıyrılmaya başlamışlardır. Böylece, bu hukukî özgürlüklerle belirlenmiş, esas olarak eşitlik anlayışına uygun bir vatandaş kütlesi oluştu. Bu yeni sınıf pek çok biçimleri olan, kırsal bölgelerde görülen bağımlılıktan farklıydı. Gene, daha eski şehirlerden de farklıydı bu yeni durum : Eski zamandaki şehirlerde, bu söylediklerimize benzer özgürlüklerden yalnız tacirler yararlanırdı. Tarım elsanatları kesiminde, şehir beyinin saray ve yönetim örgütünde çalışan insanların büyük bir çoğunluğu özgür değillerdi. Tacirlerin sahip olduğu özgürlüğü model olarak benimseyen şehir ahali, ya mücadele ederek ya da barışçıl biçimde özgürleşti. Bu gerçeği şehir araştırmaları kesinlikle kanıtladı. Ancak, bu konuda da şehir ve kırsal arasındaki farkı görmemezlikten gelemeyiz. Şehirsel özgürlüklerin belirmeye başladığı sıralarda, kırsal alanlara yeni yerleşenlerin göçmenlere veya kır işçilerine, bir çeşit teşvik olarak, bazı özgürlükler tanınmıştı. Alplerde.

Doğu Alman yerleşme bölgelerindeki gibi. Şehir ve çevresinin hukuku şehirsel ve kırsal sınırları aşmıştır. Fakat, bu özgürlükler başka bir çevrede değişik biçimler ve gelişim aldı. Örneğin, Doğu yerleşme (ickan) bölgelerinde köylere tanınan özgürlükler uzun sürmedi ve feodal beylere bağlanma biçiminde sonuçlandı. Buna karşılık şehir vatandaşlarının hukuku, sonunda modern devlet yurttaşının durumuna model oldu.

Eğer şehir hukukunu incelemeye başlarken, onu şehirsel barış, şehirsel özgürlük ve toplumsal örgütlenmeden ayırırsak bu hukukun kapsamı bir hayli azalır. Özellikle bir şehirsel ayrıcalık veya şehir mevzuatından herhangi bir parça, bu kapsamın dışında kalır. Ama, «şehir havası kişiyi hür kılar» cümlesinin kurallaştırılması, şehirsel barışın düzenlenmesi, şehir makamlarının tüzükleri, yukarıda belirtilen kaynaklarda çok sık geçer. Bu nedenle şehir hukukunun sınırlandırılması daha çok, özel hukuk, ceza usul ve infaz icra hakları dışında kalmışlardır. Bu bölümlerin bugün içtihatın ve hukuk uygulayıcılarının klâsik malzemeleri oluşu bir tesadüf değildir.

Daha 12. nci yüzyılın ilk belgelerinde, bu bakımdan şehir hukuku ile diğer bölgelerin hukuku arasında fark vardır. Tacirler topluluğu için ilk zorunluluk, ülkede uygulanan hukukun zorluklarından ve biçimsizliğinden kurtularak, rahat işleyen bir trampa ve ulaşım ve alış-veriş hukukuna erişmektir. Ayrıntılarda pek zor anlaşılabilirse bile, bu modern dilde Borçlar ve Ticaret hukuku diyebileceğimiz bu kesim, mutlaka şehir hukukunun en eski parçasıdır.

Buna paralel olarak bir şehirsiz taşınmaz mal hukuku gelişti. Bu hukuk, kırsal bölgelere yerleşen göçmenlere tanınan özgür kurallara benzese bile, genellikle, özü bakımından çok farklıydı. Kırsal bölgelerde esas olan, topraktan yararlanma ve onun üzerindeki yetkililerdi. Bu noktalar hem tımarlar hem de büyük mülk arazi için aynı derecede önemliydi. Bütün bu kurallar üstüste yığılmış, hiyerarşik biçimde sıralanmış, kişisel hukukî ilişkiler birbirine geçmiş durumda göze çarpıyor, böylece feodal egemenlik kademeleri biçimde ortaya çıkıyordu. Siyasî bu hukukî iktidar, toprak üzerindeki haklara sıkı sıkıya bağlıydı. Bu sistem içinde kişilerin de hukukî statüleri belirmişti.

Şehirde ise, bugünkü mülkiyet anlayışımıza çok yakın bir taşınmaz mal hukuku gelişti: Yani, serbestçe alıp-satılabilen, siyasal bakımdan sınırlanmamış mülkiyet hakları (Mukataalı tımarların irsî intikali).

Daha bu sorunda, şehircilik 12. nci yüzyılda bile büyük toprak sahipliğine ve feodal temele, diğer yandan burjuva anlayışına dayanan hukuk düzenleri arasında esaslı bir farkın belirdiğini ve kendisini önemli sorunlarda gösterdiğini görüyoruz.

Bu sorun üzerinde kısaca durmayı da yararlı görüyorum. Zira son zamanlarda Wilhelm Ebel,⁴ «Konstanz Çalışma Grubu» yayınları arasındaki bir ciltte, «şehir hukukunun özellikleri ve kazandırdıkları» konusunu pek iyi bir biçimde özetlemiştir. Ebel, şehirde, ilkel bir hukuktan, akılcı bir hukuka, devrimsel bir kapsamla nasıl geçildiğini göstermektedir. Eski hukuk duygusuna egemen olan, geniş kapsamlı bir haksızlık ithamından hareketle birbirinden farklı hukukî sorunlar yanyana gelmiş ve bu üniteler çerçevesi içinde önceden hesaplanarak çözümlenmiştir. Pek kabaca, bunu şöyle açıklamak mümkün: Bu yolla ya bir alım satım an-

⁴ Wilhelm, EBEL: Über die rechtsschöpferische Leistung des mittel aller lichen deutschen Bürgertums, im Vortrage und Forschungen, öd. XI, Konstanz - Stuttgart 1966.

laşmazlığından ya bir para borcundan dolayı, tacir için anlamsız, ya da zararlı bir kişisel hak aramanın veya hukuka uygun bir düello'nun önüne geçilmiştir. Şu duruma göre, bir alım-satım, ticaret hukuku yanında, akla uygun usul, ispat ve infaz hukuklarına ihtiyaç vardı. 12. nci yüzyılda iyice uygunlaşan ve 13. ve 14. ncü yüzyıllarda daha Roma hukukunun kabulünden (Resepsiyonundan) önce yaygınlaşan bu tarımsal olmayan şehir hukuku toplum üzerinde derin ve geniş etkiler yapmıştır; Bu hukuk bireyi daha önce var olan siyasal egemenliğin kölesi olma durumundan kurtarmış, ticaret ve ufak el sanatları etkinliğinden toplanan sermaye ile sosyal yükselme imkânları yaratmıştır. Böylece şehir, tarımsal kırsal alandan çok geniş bir toplumsal etkinlik bölgesi durumuna gelmiştir.

Bu toplumsal etkinlik ve hareketsizlik, aynı özelliklere sahip bir hukuk gerektirir. Genellikle 19. ncü yüzyıl ortalarına kadar kırsal-tarımsal hukukun içinde bulunduğu gelenek zincirinden şehir hukuku pek erken kurtuldu. Şehir hukuku, kendisinin geçerlik prensibine göre geleneksel ve tarımsal-kırsal hukukta köleleri olmasına rağmen, aslı bu tür bir hukuk değildir. Bu, daha çok karşılıklı anlaşmaya,⁵ birleşmeye, vatandaşların ortak sudının etkisiyle ortaya çıkan irade beyanına, bilinçli olarak dayanan, ancak daha sonraları yetkili kurullarca emredilen değişiklik, farklılık ve iç gelişme temellerine yaslanan bir hukuktur.

Hans Planitz, bugünkü şehir hukuku araştırmaları için pek önemli olan yapıtına şöyle başlamaktadır : «Alman şehrinin doğuşu sorunu için, şehir topluluğu probleminin çözümü son derece önemlidir».⁶ Başka bir yerde de bu yazar şöyle der : «Şehir topluluğu, şehirselleşme içinde birleşmenin sonucudur». Onun ünlü teorisine göre, Alman ortaçağ şehirleri, vatandaşların şehir beylerine tacirlerin kışkırtması ile önderliğinde ayaklanması ile batıdaki piskopos şehirlerinde doğmuştur. Biraz farklı olmakla beraber, Edith Ennen'in de görüşü esastır. Ancak bu temel eserlerin eleştirisi sırasında şehir topluluğunun başka kökenleri de gün ışığına çıktı : Mahkeme topluluğu, kırsal ve komşusal toplu-

⁵ bk. Temel olarak Wilhelm EBEL : Die Willkür, eine Studie zu dem Denkformen des alteren deutschen Rechts, Göttingen 1953, ayrıca : Wilhelm, EBEL : Der Bürgereid als Geltungsgrund und Gestaltungsprinzip des deutschen mittelalterlichen Stadtrechts, Weimer 1958.

⁶ Hans, PLANITZ : Die deutsche Stadtgemeinde, Zeitschrift der Savignystiftung für Rechtsgeschichte, Germanische Abteilung, Bd. 64 (1944) s. 1

nuklar, kırsal ve şehrsel yeni kuruluşlar başlangıçtan itibaren gelişmenin esaslı unsurları olmuşlardır.

Wilhelm Ebel'in çalışmaları ise sorunu daha derin kökenlere indirdi. O, ortaçağ burjuva devletinin gayet kuralsal biçimde örgütlenen, and içinde birleşen bir topluluk olduğunu gösterdi. Böylece, vatandaş andı, yalnız güçlendirici değil, aynı zamanda hukuk ve anayasa koyucu bir anlama sahiptir. Vatandaşlık andı yalnız şu yolla yeni baştan içiçe erimektedir. Ortaçağda vatandaşlık andı ile karşılıklı andlaşmaya dayanan hukuk kurucu güç sadece hareketlilik kazanmamakta, bu andın oluşturduğu topluluk kendine özgü bir bağlayıcı kudret yaratmakta, bunun içinde ortaklık yargı ve memurluk makamları gelişmekte, böylece şehir beyliğinin organizasyonu paralel olarak gücünü yitirmektedir. Ortaçağın egemen sınıfları, dikkate değer biçimde şehir topluluğunu, şehir meclisleri anayasasını ve bunların anda dayanan temelini tam bir bütün olarak görmüşlerdir. Bu sınıflar, kendi hukuklarını, özellikle Stufenler devrinde Fr. Barbarossa ve II. Friedrich gibi kralların çıkardıkları ferman ve kanunlara karşı savunmuşlardır. Aynı tip mücadeleyi şehrin iç yapısında da görüyoruz. Birbirine and ile bağlanan, kapalı loncalar ve diğer örgütlere karşı da bu mücadele sürmüştür. Böylece açıkça anlaşılıyor ki, ortaçağ şehrinin anda dayanan iç yapısı ile onun toplumsal-andsal bütünlülüğü birbirinden ayrılmaz. Bu en açık biçimde Otto Gierke'nin⁷ yapıtında kanıtlandı. Vatandaş topluluğu sadece, en geniş biçimde türlü birliklerin oluşturduğu bir bütündür. Parantez içinde şunu söyleyebiliriz : Türlü birlik ve loncalardan oluşmuş iç yapı, hukukî açıdan şehri modern-liberal, eşitlik ilkelerine göre düzenlenmiş bir topluma değil, ortaçağ anlayışına uygun bir disiplin düşüncesine götürmektedir.

Bütün bu söylediklerimizden anlaşılıyor ki, şehrsel barış, şehir özgürlüğü, hukuku ve birlik esasına dayalı şehir örgütü, hukukî açıdan, ortaçağ şehir tipini doğurmada tesadüfen yanyana gelmemişlerdir. Bu unsurlar görevlerine uygun biçimde içiçe geçmişlerdir. Bu unsurlar türlü türlü birleşip biçimlenerek, her ortaçağ şehrinin ayrı özelliklere sahip kişiselliğini oluştururlar : Bu kişisellik bir yandan vatandaşların sosyal yapı durumlarına, öte yandan da şehrin siyasal egemenlik karşısındaki özgürlük statüsüne, dolayısı ile özgürlük derecesine dayanır.

⁷ Özellikle bk. : Otto GIERKE : Das deutsche Genossenschaftsrecht, Bd. 1, s. 300-409.

Çok önemli ve örnek pek çok şehirde, vatandaşlık andı, şehrin tüm hukukî yapı ve örgütünün temeli olmuştur. Bu and ortaçağ hukuku açısından en belirgin olarak şu unsurların doğumunda rol oynadı : Şehir topluluğunun siyasal etkinliği; şehrsel barışın bağlayıcı, kardeşsel karakteri; ortaçağ gelenek ve görenek hukukunun zayıf akımı içinde şehir hukukunun hareketlilik ve olaylara, şehrsel ihtiyaçlara uyma gücünü kazanması.

Ortaçağ şehri veya daha yerinde bir deyimle, bu şehirler içindeki vatandaş birlikleri böylece, bir bölümü piskopos şehir egemenlerine karşı savaşarak, bir bölümü yeni kurulan şehirlerin beylerinin gayreti ile bir bölümü ise normal tarihsel koşulların zorunlu etkisi ile gelişerek, iktisadî sosyal, siyasal ve kültürel hayat alanlarında, yoğun bir biçimde hukukî kurumları aracılığı ile güvenlik altına girmiş ve biçimlenmişlerdir. Böylece şehir hukukî ve akıcı yapısı bakımından güçlenmiş ve kuruluş ve amaca yönelik bakımından değişim mümkün olmuştur. Batı şehirlerinin yaşayış biçimlerindeki kendine özgü pek hızlı dinamizm yayılışında, bu söylediğimiz gelişmenin önemli bir payı vardır.